

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد در رشته تاریخ (تاریخ ایران اسلامی)

تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی منطقه قاین از حمله مغول تا

روی کار آمدن قاجار

استاد راهنما:

دکتر محمدحسن الهی زاده

استاد مشاور:

آقای علی نجف زاده

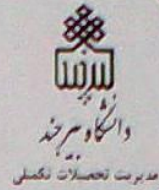
نگارش:

مهدی بخشی

شهریور ماه 1394

فرم شماره ۱۰

صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با تاییدات خداوند متعال جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی کارشناسی ارشد خانم / آقای مهدی بخشی به شماره دانشجویی ۹۲۱۳۲۱۷۰۰۲ رشته: تاریخ گرایش: تاریخ ایران اسلامی دانشکده: ادبیات و علوم انسانی تحت عنوان: تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی منطقه قاین از حمله مغول تا روی کار آمدن قاجار

به ارزش: ۴ واحد در ساعت ۱۰ : روز : سه شنبه مورخ: ۱۳۹۴/۶/۳۱

با حضور اعضای محترم جلسه دفاع و نماینده تحصیلات تکمیلی به شرح ذیل تشکیل گردید:

سمت	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
استاد راهنمای اول	دکتر محمد حسن الهی زاده	دانشیار	
استاد راهنمای دوم			
استاد مشاور اول	آقای علی نجف زاده	مربی	
استاد مشاور دوم			
داور اول	دکتر زهرا علیزاده بیرجندی	دانشیار	
داور دوم	دکتر علی یحیایی	استادیار	
نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر حسن امامی	استادیار	

نتیجه ارزیابی دفاع که منوط به ارائه اصلاحات پیشنهادی توسط هیئت داوران حداکثر ظرف مدت یکماه پس از تاریخ دفاع می باشد، به شرح زیر مورد تایید قرار گرفت:

قبول (با درجه: بسیار) و امتیاز: ۱۸/۱۸
• دفاع مجدد
• غیر قابل قبول
۱- عالی (۲۰-۱۹) ۲- بسیار خوب (۱۸-۱۸/۹۹) ۳- خوب (۱۷/۹۹-۱۶) ۴- قابل قبول (۱۵/۹۹-۱۴)

(بدیهی است عواقب آموزشی ناشی از عدم ارائه به موقع اصلاحات مزبور به عهده دانشجو می باشد)

«کلیه ی حقوق اعم از تکثیر، چاپ ، نسخه برداری ، اقتباس و... این
پایان نامه ، متعلق به دانشگاه بیرجند است و هرگونه سوءاستفاده از آن
پیگرد قانونی دارد. نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است»

تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی منطقه قاین از حمله مغول تا

روی کار آمدن قاجار

تقدیم:

تقدیم به پدر و مادرم و آنان که مرا در راه کسب علم یاری کردند.

تقدیم به محضر پدر و مادر همسرم به خاطر تلاش‌های بی‌دریغشان در دوران تحصیل و همسر مهربانم که با همدلی و همراهی خود مرا در این راه یاری کردند.

سپاسگزاری

سپاس لطف الهی را که توفیق اتمام این پژوهش را به من ارزانی داشت . بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که مرا در انجام این پژوهش یاری رساندن تقدیر و تشکر کنم؛

استاد خوبم آقای دکتر محمدحسن الهی زاده که با تواضع و صبر در به ثمر رسیدن این پژوهش گام‌به‌گام مرا یاری رساندند.

آقای علی نجف زاده به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان در سمت استاد مشاور و نیز دیگر اساتید محترم آقایان دکتر علی یحیایی، دکتر عبدالرحیم حقدادی و خانم دکتر زهرا علیزاده که افتخار دانشجویی این عزیزان را داشتم.

تاریخ تحولات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی منطقه قاین از حمله مغول تا

روی کار آمدن قاجار

چکیده:

منطقه قاین به سبب موقعیت جغرافیایی و نیز ویژگی های آب و هوایی و همچنین واقع شدن در مسیر مهاجرت ها و هجوم اقوام مهاج م در ادوار مختلف تاریخی شناخته شده است. قاین در طی قرون پنجم تا هفتم هجری قمری مهم ترین مرکز سیاسی و نظامی نهضت اسماعیلیان پس از الموت بوده است. با حمله مغول و فروپاشی قلاع اسماعیلیه و پایان یافتن نهضت آنان، تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این منطقه کمتر مورد توجه مورخان قرار گرفته، تا اینکه در دوره ی قاجار به سبب روی کار آمدن خاندان های صاحب نفوذ در این منطقه مجدداً مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش ارائه تصویری از تاریخ و تحولات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی منطقه قاین در این دور هی تاریخی می باشد و موضوعاتی مانند حاکمان، مشاهیر، مدارس، حوزه های علمیه، فرقه ها و طوایف مورد بحث قرار گرفته است. این پژوهش با استفاده از روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و با تکیه بر گزارش های منابع تاریخی و تاریخنگارانه و بهره گیری از اسناد مکتوب و غیر مکتوب برجای مانده سامان یافته است.

واژگان کلیدی: قاین، مغول، صفویه، افشاریه، اسماعیلیه، نوربخشیه.

فهرست مطالب :

صفحه	عنوان
12	مقدمه:
16	فصل اول:
16	کلیات تحقیق

17	1) شرح مسئله پژوهش:.....
17	1-2) سؤالات پژوهش :
18	1-3) فرضیه ها:
18	1-4) اهداف تحقیق:.....
18	1-5) پیشینه تحقیق :
21	1-6) روش و ابزار جمع آوری ،انجام و تجزیه و تحلیل اطلاعات تحقیق:.....
22	1-7) محدودیت های تحقیق :
23	1-8) کاربردهای تحقیق و استفاده کنندگان از نتیجه پایان نامه :
23	1-9) جنبه ،جدیع بودن و نوآوری طرح :.....
23	فصل دوم :
24	جغرافیای تاریخی منطقه قاین
25	2-1-1) واژه شناسی قهستان
26	2-1-2) حدود قهستان
29	2-1-3) راههای تجاری و مواصلاتی قهستان
30	2-1-4) ذکر مسافتات شهرهای قهستان
32	2-2-1) واژه قاین
33	2-2-2) موقعیت جغرافیایی و وسعت قاین
35	2-3) منابع آب کشاورزی قاین:.....
37	2-4) بررسی سوانح طبیعی
38	2-5) گسلهای فعال شهرستان قاین
40	2-6) منسوجات و کشاورزی
41	2-7-1) زعفران طلای سرخ قاینات
42	2-7-2) زعفران در ضرب المثل ها و اشعار شعرا
43	2-8) تاریخچه مختصر قالیهایی در قاین
45	فصل سوم :
45	تاریخ تحولات سیاسی قاین از حمله مغول تا روی کار آمدن قاجار
47	3-1-1) ایلخانان مغول (654-750 هجری قمری)
48	3-1-2) تجدید حیات اسماعیلیان
51	3-1-3) خواجه نصیر الدین طوسی (597 - 672 هـ-ق)
54	3-1-4) مارکو پولو در قاین (سال 1271 میلادی)
55	3-2) قاین در دوره سربداران (783-737 هـ-ق)
57	3-3-1) قاین در دوره نچهورتن (773-911 هجری قمری)

58 2-3-3) خاطرات نهمور گورکاری ازقائن
59 4-3)مقائسه ی کوتاه مهان عهد مغولان و نهمورطن
60 1-5-3)قائن درعهد سلاطین صفویع (907-1135هجری قمری)
62 2-5-3)انتصاب حاکم قائن
63 3-5-3)شکایت مردم قائن
70 6-3) قائن در دوره افشاریع(1148-1210هجری قمری)
73 7-3) قائن در دوره زندیع(1209-1163 هجری قمری)
75 فصل چهارم :
75 تاریخ تحولات فرهنگی و اوضاع اجتماعی منطقه قائن از دوره مغول تا روی کار آمدن قاجار
75 1-4)زبان
76 2-4)گویش
76 3-4)دین ومذهب
77 1-3-4)تحولات فرقه ای منطقه قائن از قرن 7 تا 10 هجری قمری
78 2-3-4)فرقه های مذهبی در منطقه قائن
78 3-3-4) فرقه اسماعیلیع
81 4-3-4) فرقه نوربخشیع
86 1-4-3-4) نوربخشیع و سربداران
88 2-4-3-4)نوربخشیع واشاعه تشریع
89 4-4) مراکز تعلیم وتربیعت
89 1-4-4)مسجد
89 2-4-4)خانقاه و تشکیلات آن
90 3-4-4)حوزه علمیع :
90 1-3-4-4)حوزه علمیع قائن
91 2-3-4-4)حوزه علمیع زهان
92 4-4-4) مکتب خانه
93 5-4)سهیهای وقف
94 1-5-4) قدیمی ترین و مهم ترین موقوفات شهرستان
94 2-5-4) رابطه ی وقف و قنوات در شهر قائن
95 3-5-4)رابطه وقف و مساجد
97 4-5-4)رابطه وقف و مدارس علمیع
98 5-5-4)رابطه وقف و زیارتگاه ها
100 6-4)اثر اوضاع اجتماعی در ادبیات

106 7-4) شروع خرافات
107 8-4) وضعیت فرهنگ ، تمدن و تحولات علمی از حمله چنگیز تا حمله تهمور
108 9-4) زمینه فعالیت های فکری، فلسفه و کلام در دوره صفوی
110 10-4) وضعیت اجتماعی و دینی عهد صفوی
111 11-4) تاریخچه پیدایش زندگی عشایری در منطقه زیرکوه قاین
112 12-4) اقلی ها ، طایفه ها و قومیت های مختلف منطقه قاین
120 فصل پنجم :
120 سخنوران ، دانشوران و نام آوران منطقه قاین از قرن هفتم تا قرن سیزدهم هجری قمری
121 1-5) قرن ششم :
121 2-5) قرن هفتم :
123 3-5) قرن هشتم :
123 4-5) قرن نهم :
126 5-5) قرن دهم :
131 6-5) قرن یازدهم :
133 7-5) قرن دوازدهم :
138 فصل ششم :
138 آثار تاریخی و جاذبه های گردشگری قایغات و زیرکوه
139 1-6) عناصر قدیمی شهر قاین
140 2-6) ساخت و بافت شهر قاین
141 1-3-6) قلعه کوه قاین
142 2-3-6) قلعه دختر قاین
144 1-4-6) مسجد جامع قاین و سرود تحول بنا
148 2-4-6) مسجد حسینی شهر قاین
148 3-4-6) مسجد جامع دشت بغاض
151 4-4-6) مسجد جامع افکن
151 5-6) مزارها و زائرگاه ها
152 1-5-6) امام زاده زید بن موسی بن جعفر(ع)
153 2-5-6) امام زاده عبدالله کارشک
154 3-5-6) آرامگاه بوذرجمهر
154 4-5-6) آرامگاه ابوالمفاخر
155 6-6) نغچه گچی
159 منابع و مآخذ

پیوست ها

فهرست جدول ها و نمودار

- جدول شماره 1: زلزله های ویانگر تاریخی با بزرگای 6/5 به بالا منطقه قهستان..... 39
- جدول شماره 2: اسامی سربداران و مدت حکومت آنان..... 57
- نمودار شماره 1: اولاد و اخلاف سرچ محمد نوربخش..... 83
- جدول شماره 3: اسامی فرمانداران خراسان، فراه و قای در دوره افشاری..... 72
- جدول شماره 4: اسامی جمعی از حکام و امرا قهستان و ولایت قاین از حمله مغول تا روی کار آمدن قاجار به استناد منابع تاریخی..... 74
- جدول شماره 5: موقوفات کهن و مهم قای..... 94
- جدول شماره 6: اسامی طایفه ها و تیره های عشایری مستقر در منطقه قاین..... 111
- جدول شماره 7: اسامی سخنوران، مشاهیر و بزرگان منطقه قاین از قرن هفتم تا قرن دوازدهم هجری..... 136
- جدول شماره 8: آثار ثبت شده در فهرست آلبو ملی..... 139

مقدمه:

مهر ایران

از وطن رو برنگرداند بدان
می سزاید این سرود ممتحن
جان من بادا فدای هر کدام
ارغنون حقیقت: 137

زنده ام یا مرده ام در هر زمان
بند بندم در ره عشق وطن
تا که از ایران و ایرانیست نام

برای این که بتوان به کشوری عشق ورزید و جهت آبادانی و اعتلای آن کوشید نخست باید آن را شناخت و با انسان آن آشنا شد. یکی از پدیده‌های جالب و ارزشمندی که در جهان نویسندگی رخ نموده است، مونوگراف نویسی (تک نویسی) است که روزبه‌روز بر رونق و غنای آن افزوده می‌شود. تک نویسی در لغت به نوشتن یک مقاله یا یک کتاب درباره یک موضوع مخصوص اطلاق می‌شود ولی در ادبیات جغرافیای فارسی به آن نوشتاری می‌گویند که درباره «مکانی» نوشته شده باشد. حال آن مکان ممکن است یک شهر، یک شهرستان، یک استان و حتی یک کشور باشد. در ایران نوشتن کتاب درباره شهرها، شهرستان‌ها و استان‌ها اعم از عمومی یا جنبه خاص در دانشگاه‌ها مدتی است به صورت پایان‌نامه تحصیلی در سطوح مختلف متداول است. درباره قاین هم خوشبختانه کتاب‌هایی در همین سال‌ها تدوین و چاپ شده است. اما تاکنون پژوهشی در خصوص تاریخ منطقه قاین از دوره مغول تا قاجار مشاهده نشده است. پژوهش حاضر مسائل مربوط به شهر قاین در دوره موردنظر در منابع تاریخی را مطمح نظر قرار داده است.

مباحث پژوهش اخیر در شش فصل تنظیم گردیده است. در فصل اول کلیات تحقیق را بیان نموده ام. در فصل دوم با توجه به ارتباط زمان و مکان به بررسی جغرافیای تاریخی منطقه قاین پرداخته شده است. واژه شناسی، ذکر مسافتات و راه‌های تجاری، منابع آب، سوانح طبیعی، منسوجات، کشاورزی، زعفران، قالی بافی و معرفی مناطق جغرافیایی قاین مهمترین مباحث این فصل می‌باشند. در فصل سوم تاریخ تحولات سیاسی قاین از حمله مغول تا روی کار آمدن قاجار به صورت سلسله‌ای مطرح گردیده و اخبار و گزارشات سیاحان و کسانی که در این منطقه حضور داشته اندیا حاکم بوده اند، بیان گردیده است. فصل چهارم به نقد و بررسی تحولات فرهنگی و اوضاع اجتماعی قاین از دوره مغول تا روی کارآمدن قاجار پرداخته شده است. دین، زبان، گویش، مراکز تعلیم و تربیت، حوزه های علمیه، سیمای وقف، تحولات فرقه ای، ظهور فرقه نوریخشیه، اثر اوضاع اجتماعی در ادبیات این دوره، معرفی ایل‌ها، طایفه‌ها و قومیت‌های منطقه قاین از مهمترین مباحث بوده که نگارنده به توصیف و تحلیل آنها پرداخته است. فصل پنجم اختصاص به معرفی حدود شصت نفر از دانشوران، مشاهیر و نام‌آوران قاین یا قهستانی دارد که در دوره مورد نظر در منطقه زیسته اند و خدمات و آثاری را ارائه داده اند. در فصل ششم نگارنده شاخص ترین و مهمترین بناهای تاریخی، مزارها و آرامگاه‌های منطقه قاین که از دوره مغول تا قاجار در آنها آثاری همانند کتیبه، اسناد باقی مانده و گویای فرهنگ و تمدن این خطه بوده را بررسی و معرفی نموده است. امید است دانشجویان و دانش‌پژوهان با استفاده از پژوهش حاضر با تاریخ منطقه قاین بیش‌ازپیش آشنا شوند.

شایان توجه است که بدانیم ریشه بسیاری از پدیده‌های امروزی زندگی انسان به گذشته برمی‌گردد لذا در تبیین و تحلیل مسائل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به مطالعه تاریخ نیاز است تا از طریق بازگشت به گذشته و بررسی سیر تحولات و حوادث به درک و فهم مسائل امروزی نایل شد. هرگاه مورخان در این مرحله از تحقیق قدم گذاشتند در واقع در قلمرو جغرافیای تاریخی وارد شده‌اند. در این پژوهش تاریخ منطقه قاین و مسایل مربوط به رابطه انسان و محیط از منابع تاریخنگارانه و جغرافی گذشته استخراج و مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

تکامل فن تاریخ‌نگاری در سده اخیر موجب توجه بیشتر به تاریخ‌های محلی یا منطقه‌ای و همچنین برقراری نسبت نزدیک‌تری بین علم تاریخ و علومی چون جغرافیا، ادبیات، زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی و... شده است بر اهل فن روشن است که امروز حتی بررسی یک مورد کوچک تاریخی در درازنای تاریخ تا چه اندازه کار و زمان و حال و مجال می‌طلبد. در عین حال گمان می‌رود این شیوه با تمام سختی‌هایش به نتایج علمی‌تر و قاطع‌تری می‌رسد و از آنجا که واقعیت‌ها و حوادث تاریخی در ارتباط با یکدیگرند، گاه گشوده شدن یک گره کوچک از کلاف پیچیده یک دوره تاریخی، راهگشای بسیاری از پژوهش‌های بعدی می‌تواند باشد. هم‌اکنون روست که پژوهشگران بهتر آگاه‌اند که کارهایی در یک حوزه جغرافیایی - تاریخی محدود ولی عمیق و دقیق تا چه حد می‌تواند سودمند باشد.

تاریخ و جغرافیا از گذشته دور همواره به‌عنوان عامل تأثیرگذار بر زندگی بشر مطرح بوده‌اند، جغرافی به‌عنوان بستر تحولات و تاریخ به‌عنوان زمان آن تعامل دوسویه‌ای را برهم‌دیگر داشته‌اند. در مورد رابطه بین این دو و میزان اثرگذاری و اثرپذیری آن‌ها بر یکدیگر مقالات و کتب زیادی در ذیل نام جغرافیای تاریخی به نگارش درآمده که هر کدام از بستر نگاه مورخین یا جغرافی‌دانان به این قضیه نگریسته‌اند. مورخینی که با نگاه تاریخی به جغرافیا توجه نموده‌اند، ضمن ارزش‌گذاری بر نقش جغرافیا به‌عنوان بستر کلیه تحولات تاریخی بر اهمیت تاریخ تأکید بیشتری داشته‌اند و جغرافی‌دانان با اصل دانستن جغرافیا مطالعه کلیه دگرگونی‌های یک محیط جغرافیایی را در گذشته، جغرافیای تاریخی دانسته‌اند. نکته‌ای که در این میان باید به آن توجه داشت تفاوت نگاه به جغرافیای تاریخی در ایران بیش از آن به‌عنوان یک حوزه تخصصی مورد توجه قرار گیرد از دید احساسی و تعصب رشته‌ای مورد توجه مورخین و جغرافی‌دانان داخلی بوده است و توجه شایسته به آن در گروه‌های تاریخ و جغرافیا نشده است.

در ارتباط بین تاریخ و جغرافیا و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر همه محققان متفق‌القولند اما در تعریف جغرافیای تاریخی به‌عنوان مرز بین این دو و میزان وابستگی آن به تاریخ و جغرافیا بین پژوهشگران هر دو حوزه اختلاف وجود دارد. و برخی جغرافیای تاریخی را بستری برای تحولات تاریخی و بعضی بررسی محیط‌های جغرافیایی در گذشته می‌دانند که ارتباط کمتری به تاریخ دارد در هر حال وضعیت امروز جغرافیای تاریخی

در ایران در مرز بین این دو رشته باقی مانده و علی‌رغم ادعای متخصصان آن، توجه درخور در هر حوزه به آن نمی‌شود.

سرزمین تاریخی قهستان دیروز و استان خراسان جنوبی امروز با پیشینه غنی تاریخی و فرهنگی از گذشته دور زبانزد خاص و عام بوده است. این استان از جمله نخستین زیستگاه‌های بشری یافت شده در شرق ایران و گنجینه همه ادوار تاریخ است. استان خراسان جنوبی در امورات مختلف فرهنگی ناشناخته است و این رسالت بر دوش فرزندان این دیار هست تا قلم بر کف گیرند و کارسترگ و ماندگاری انجام دهند.

قاین یکی از شهرهای کهن و تاریخی ایران زمین است که قدمت طولانی دارد، و آثار به‌جای مانده در این دیار خود نشان‌دهنده پیشینه و موقعیت خاص آن است. علاوه بر این قاین زادگاه اندیشمندان، فرهیختگان و بزرگانی بوده است که هر یک برگ زرینی بر افتخارات علمی و فرهنگی این مرزوبوم افزوده‌اند. این همه سبب شد تا پژوهشی از این دیار سرافراز و توابع آن را به همه هم‌وطنان و علاقه‌مندان فرهنگ و تمدن ایران و اسلام معرفی نمایم. چه این که معتقدم زمانی می‌توان قدردان فرهنگ و تمدن یک سرزمین بود که به گذشته و گذشتگان آن شناخت کافی داشته باشیم. از جمله دلایل و هدف‌هایی که باعث نگارش پژوهش حاضر گردید: 1- علاقه شخصی به مبحث تاریخ محلی منطقه قاین که نگارنده را بر آن داشت روی این موضوع تحقیق نماید. 2- آشنایی تقریبی با منطقه قاین از یک طرف و علاقه به زادگاه اجدادی از سوی دیگر که نسبت به آن احساس تکلیف می‌نمایم (حب الوطن من الایمان) 3- پتانسیل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی منطقه قاین و لزوم معرفی آن به نسل آینده و علاقه‌مندان.

هرچند این پژوهش با تکیه بر منابع اصیل کهن و متعدد و مراجعه به پاره‌ای از تحقیقات جدید و مقالات علمی پژوهشگران تنظیم شده است، اما باید اقرار کرد که مطالعه و تحلیل موضوعی آن هم در پهنه‌ی تاریخی نسبتاً وسیع، علی‌رغم اینکه در آغاز تألیف چنین نمی‌نمود، کاری سنگین و سترگ است که قطعاً در توان و طاقت نویسنده نیست. آنچه در این پژوهش آمده بیشتر همراهی قاین با قهستان می‌باشد. ولیکن تاریخ هر یک از شهرهای فعلی استان خراسان جنوبی و برخی نواحی قهستان آن روزگار خود کتاب مفصلی را می‌طلبد.

از اهم مشکلات پژوهش، تحقیق و تدوین تاریخ محلی قاین کمبود اطلاعات تاریخی مکتوب در منابع تاریخی، جغرافیایی و...، گسست مطالب و گزارش‌ها، عدم دسترسی به منابع اصیل برای محقق می‌باشد و این امر مانع از آن می‌گردد که به‌ه‌توان سیر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی ارائه داد. لذا مورخان، پژوهشگران با ظن و گمان مطالب خویش را در مورد تاریخ منطقه بازگو می‌کنند. شاید علت امر

این باشد که این منطقه در دوره مورد نظر از مراکز اصلی و دربار سلاطین و خلفا دور بوده است . و مورخان بیشتر در خدمت حاکمان بوده اند . مطلب دیگر اینکه تفکیک اطلاعات تاریخی از فرهنگی واجتماعی ، اقتصادی و تعیین مرز ما بین موارد مذکور و فصل بندی مطالب مشکل می نمود . نگارنده جهت جمع آوری مطالب این پژوهش به تمامی کتابخانه های عمومی ، کتابخانه های دانشگاه های آزاد و پیام نور ، مدارس ، پژوهش سرای دانش آموزی و کتابخانه مسجد حسینی قاین مراجعه حضوری داشته و فیش برداری نمودم . از منابع و اسناد کتابخانه آستان قدس رضوی و بخش های مخطوطات و تالار محققان نیز استفاده کرده ام . کتابخانه های استاد سعیدی ، کتابخانه غدیر ، فرهنگ و ارشاد اسلامی بیرجند مراجعه و مطالب مفیدی از کتب موجود فیش برداری داشته ام . در خلال این پژوهش از کمک و مساعدت همکاران محترم کتابخانه مرکزی دانشگاه و کتابخانه دانشکده ادبیات بیرجند بهره مند شدم از همه این عزیزان سپاسگزارم . بایسته است از بذل مساعی ریاست محترم اداره میراث فرهنگی شهرستان قاین آقای شاهرخ عباسی و همکاران ایشان صمیمانه سپاسگزاری نمایم .

همچنین در به ثمر رسیدن این پایان نامه دوستان و سروران بسیاری همکاری و همیاری نمودند . از تمام عزیزانی که با در اختیار گذاشتن برخی اسناد ، منابع و کتاب ها یاور بودند ، قدردانی و سپاسگزاری می شود . شک نیست که سهو و خطاهایی در تهیه و تنظیم این پایان نامه صورت گرفته که انتظار دارد به دیده عفو در آن نگریسته شود . از این جهت امیدوارم مطالب ناگفته و کاستی ها در آینده با یاری استادان گرانقدر و پژوهشگران علاقه مند جبران گردد .

فصل اول :

کلیات تحقیق

1) شرح مسئله پژوهش:

در بررسی تاریخ ایران، خراسان از مناطق مهم و تأثیرگذار در دوره باستان و اسلامی بوده است. منطقه قهستان یکی از نواحی خراسان است که در تحولات دوران ایران بعد از اسلام از لحاظ جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی نقش آفرین بوده است. قاین از مراکز و شهرهای مهم قهستان در عهد اسلامی بشمار می‌رود. در منابع و کتب جغرافیایی، تاریخی و سفرنامه‌ها بارها نام قاین مورد اشاره قرار گرفته است. اغلب مورخان و جغرافیدانان همچون جیهانی، اصطخری، ابن حوقل و مقدسی قاین را بزرگ توصیف نموده و به داشتن دژ نظامی، حصار و برج و بارو، خندق، شبکه راه، شارستان، قنوات متعدد، مسجد جامع، دارالاماره و لشکرگاه، توصیف نموده‌اند. فعالیت‌های سیاسی و مذهبی اسماعیلیه و استقرار قلاع آن‌ها در قاین در قرون سوم تا هفتم هجری گویای اهمیت قاین است. از آنجاکه ولایت قهستان و شهر قاین یکی از مراکز ایران قدیم می‌باشد این شهرسطن دارای آثار تاریخی و میراث فرهنگی متعددی است. قاین با داشتن پیشینه و قدمت تاریخی طولانی، دارای فراز و فرودهایی می‌باشد که بررسی دلایل آن‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است.

پس از حمله مغول و از بین رفتن حکومت مرکزی، حکومت‌های محلی از استقلال نسبی برخوردار شدند و منطقه خراسان به یکی از مراکز مهم سیاسی ایران تبدیل گردید. در عهد تیموری سمرقند و هرات و مناطق هم‌جوار اهمیت سیاسی و اجتماعی فوق‌العاده‌ای پیدا کرد. در عهد صفویه بارها شاهد حضور پادشاهان این خاندان در قاین و حرکت از این محل برای دفاع از هرات در برابر سلسله‌ی شیبانی ماوراءالنهر بوده‌ایم. ظهور و فعالیت تصوف و اسماعیلیه، مهاجرت خاندان‌های ذی‌نفوذ نظیر خاندان خزیمه و علم، تأسیس مدارس علمیه امامیه، وجود افرادی نظیر: میرزا محمد اکبر منشی بمرودی قاینی دبیر دربار نادرشاه افشار، مولانا ولی دشت بیاضی، سحاب بمرودی، تهاجم اقوام مغول، ترکمن و ازبک به این منطقه از نکات قابل تأمل در دوره مورد نظر محسوب می‌گردد. لذا نگارنده در این پژوهش به دنبال بررسی تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی قاین از دوره مغول تا روی کار آمدن قاجاریه است.

1-2) سوالات پژوهش:

این پژوهش بر پایه‌ی سؤال‌های ذیل شکل گرفته است.

1 - تحولات سیاسی قاین در دوره‌های تیموریان، صفویه، افشاریه، زندیه چگونه بوده است؟

2 - وضعیت اجتماعی قاین در دوره مورد نظر چگونه بوده است؟

3 - تاریخچه فرهنگی قاین و نقش فرق تصوف، اسماعیلیه در منطقه به چه میزان بوده است؟

1-3) فرضیه‌ها:

فرضیه‌های پژوهش عبارتند از :

- 1- تحولات سیاسی منطقه قهستان به‌گونه‌ای است که براهمیت سیاسی قاین تاکید شده است .
- 2- تحولات و تغییرات اجتماعی نظیر مهاجرت خاندان خزیمه ،تهاجم ازبک‌ها بر تاریخ اجتماعی قاین تأثیر گذاشته است .
- 3- تحولات فرهنگی قاین در این دوره متأثر از فعالیت‌های بازماندگان اسماعیلیه و دیگر فرق تشیع بوده است .

1-4) اهداف تحقیق:

نگارنده در نظر دارد ، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی و فرهنگی قاین را (از حمله مغول تا روی کار آمدن قاجاریه)- که حدود ۶۰۰ سال را دربرمی گیرد - بررسی کند و مطالب جمع‌آوری شده را ، طوری طبقه‌بندی نماید و به آن انسجام بخشد که ، به‌صورت سال‌شمار و یا سلسله‌های حکومتی ، مورد مطالعه قرار گیرد . (البته سنواتی که در منابع قدیم ، دارای اتفاق و خبری مکتوب باشد) اما علت آنکه در این پژوهش به بررسی تاریخ میانه اسلامی منطقه قاین پرداخته شده است این است که استاد و همکار عزیزم آقای محمد اسماعیل نژاد پایان‌نامه خود را بررسی تاریخ قاین از ورود اسلام به ایران تا حمله مغول قرارداد و در حقیقت کار نگارنده ادامه بررسی تاریخ منطقه قاین تا روی کار آمدن قاجار در نظر گرفته شد.

1-5) پیشینه تحقیق :

در این پژوهش علاوه بر منابع متقدم تاریخ نگارانه ، از پژوهش های جدید که اختصاصاً درباره موضوع پایان‌نامه تألیف شده‌اند بهره برده‌ام .

در زمینه تاریخ قهستان و قاین کتاب‌هایی تاکنون نوشته شده که در ذیل به آن‌ها اشاره می‌شود. ولی باید توجه داشت در این کتب‌ها به بررسی حوادث و مساعی تاریخی قهستان و قاین به‌طور کلی اشاراتی شده است . در ادامه اهم منابع و پژوهش های انجام شده معرفی می‌گردد.

«مسالك و ممالک» تألیف ابواسحاق ابراهیم بن محمد فارسی اصطخری، معروف به کرخی، جغرافی دان پرآوازه سده چهارم هجری قمری. اصطخری پس از ابوزید احمد بن سهل بلخی (متوفای 322 ق) از پایه، گذاران دانش جغرافیا در جهان اسلام است. اصطخری در این کتاب همانند دیگر جغرافی نگاران اسلامی تنها به توصیف جهان اسلام پرداخته و آن را به بیست اقلیم تقسیم نموده است. اصطخری در وصف هر یک از کشورها و سرزمین‌ها، اطلاعاتی از حدود و نیز شهرک‌های آن‌ها با ذکر مسافت‌ها به دست می‌دهد و با تفصیل به شرح محصولات بازرگانی، صنعت و اوضاع و احوال قومی و نژادی آن‌ها می‌پردازد. وسیع‌ترین بخش کتاب اصطخری مربوط به سرزمین پارس است. در واقع بیشتر مطالب این کتاب به سرزمین ایران اختصاص دارد. وی در شرح مربوط به سرزمین پارس نه تنها به ذکر مسافت‌ها و شهرهای بزرگ و بناهای معروف پرداخته، بلکه به دژها، شهرهای حصین، آتشکده‌ها و رودها نیز اشاره کرده است. از این منبع در مبحث مناطق و مسافت‌ها در این پژوهش استفاده فراوان گردیده است.

«تاریخ جهانگشای جوینی» این کتاب نوشته‌ی عطا ملک بن محمد جوینی (623-681 ه.ق) است. جوینی در جریان لشکرکشی هلاکوخان مغول، شاهد و ناظر رویدادها بود و آن‌ها را به قلم کشید. وی اطلاعات بسیار جالبی در مورد زندگی مغولان و فتح قلاع اسماعیلیه به دست هلاکو ارائه داده است. این مورخ به کتاب‌ها و اسناد قلعه الموت دسترسی داشته و از این نظر کتاب او در سال 658 ه.ق پایان یافته، حائز اهمیت می‌باشد. مؤلف مزبور اطلاعات ارزنده‌ای در مورد قاین و قهستان به ویژه در قرن هفتم هجری ارائه می‌دهد.

«جامع التواریخ» اثر خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی مورخ و دانشمند مشهور است. وی مدتی وزارت ایلیخانان مغول را بر عهده داشت. با توجه به ارتباط رشیدالدین با مغولان و آشنایی با آداب و رسوم و اعتقادات آن‌ها و نیز منابعی که در اختیار داشته، کتاب وی از مهم‌ترین منابع دوره مغول می‌باشد. در بررسی حوادث مربوط به قرن هفتم هجری و تکاپوهای اسماعیلیان در قهستان از این اثر استفاده شده است.

«تاریخ اسماعیلیان قهستان» تألیف دکتر محمد فاروق فرقانی است. نویسنده کوشیده با مشاهده قلاع عظیم اسماعیلیه و اسناد تاریخی به روشن نمودن تاریخ قهستان و نقش جنبش اسماعیلیه در بس‌یاری از حوادث منطقه بپردازد. شناخت اسماعیلیان منطقه قهستان که سالیان طولانی در این منطقه بودند برای هریک از مردم استان خراسان جنوبی و همه علاقمندان به تاریخ جالب و شنیدنی است. در پژوهش اخیر مطالب راجع به فرقه اسماعیلیه و قلاع آن در منطقه قاین را از این منبع بهره‌مند شدم.

«روضه الصفویه»، تألیف میرزابیگ جنابدی متضمن وقایع و حوادث در حدود صد و سی سال تاریخ خاندان صفوی از جلوس شاه اسماعیل اول (907 ق. در تبریز) تا آغاز چهلمین سال پادشاهی شاه عباس (1036) است. مؤلف کتاب، میرزابیگ حسن بن حسینی جنابدی [گنابادی] است که سیزده سال برای تألیف آن عمر گذاشته و آن را در سال 1036 در بلده طیبه قاین، به اتمام رسانده است. روضه الصفویه، پنجمین متن تاریخی مربوط به دوره صفوی است. مباحث مربوط به انتصاب حکام قاین از این کتاب استفاده گردیده است.

«نقاوه الآثار فی ذکر الاخیار»، تألیف محمود بن هدایت الله افوشته ای نطنزی اثری است، به فارسی در تاریخ صفویه از واپسین ایام زندگانی شاه تهماسب اول تا یازدهمین سال پادشاهی شاه عباس اول (1007 هجری قمری). محمود بن هدایت الله افوشته ای نطنزی، از شعرا و فضیلتی دوران شاه عباس اول صفوی. وی علاوه بر تسلط در نظم و نثر، در فن تاریخ و حدیث هم دست داشته و اشعار زیادی سروده و از آن ها دیوانی فراهم ساخته است. این کتاب بی تردید یکی از منابع مهم ایران عصر صفوی است و موضوع آن به دورانی مربوط می شود که از لحاظ جریانات نظامی و سیاسی برای دولت صفوی زمان حساسی بود.

«جهان گشای نادری» نوشته مهدی خان استرآبادی، به کوشش عبدالله انوار این کتاب در دوره افشاریه به سبک و شیوه شهاب الدین عبدالله شیرازی معروف به وصاف الحضرة، نویسنده تاریخ وصاف و به فارسی نوشته شده و اطلاعات نیکو و ارزشمندی درباره سلسله افشاریه به ویژه رویدادهای هم زمان با نادر قلی افشار، مؤسس این سلسله به دست داده است. این کتاب به رخدادهای دوران افشاریه ماجرای پادشاهی علی قلی خان و ابراهیم خان و رویدادهای دوره آنان می پردازد. همه سخنان نویسنده در این کتاب، بر کانون نادرشاه می گردد. او پیروزی های نادر را می ستاید، اما از ناکامی هایش سخن نمی گوید. وی از پرداختن به درد و رنج زندگی مردم آن روزگار خودداری می کند.

گذشته از منابع متقدم که اساس داده های تاریخی خود را در این پژوهش بر آن ها استوار کرده ایم، با توجه به موضوع، پژوهشگران متعددی که علاقمند به این حوزه بوده اند هرکدام بسته به علاقمندی کتاب هایی را نگاشته اند، مانند:

«تاریخ قاینات»، (مرآت المکنونات فی تاریخ القاینات)، عبدالحسین فنودی بیرجندی، در زمینه ی تاریخ ولایت قاینات نگاشته شده و متأسفانه بر اثر مرگ زود هنگام مؤلف آن ناتمام مانده است تا اینکه نوشته های او را دکتر محمود رفیعی تدوین و تنظیم نمود.